

АЛЕКСАНДАР САША ГАЈИЋ
Институт за европске студије
Београд

УДК 94(497.113)
Монографска студија
Примљен: 15.09.2017
Одобрен: 30.10.2017
Страна: 9-23

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ ВОЈВОДИНЕ: ИСТОРИЈСКА ПЕРСПЕКТИВА*

Сажетак: Рад доводи у питање становиште које АП Војводину сматра оним делом Србије који се налази у Средњој Европи. Полазећи од чињенице да војвођанска равница у географском смислу представља јужни део Панонске низије, овакво становиште олако изједначава Панонску низију са Средњом Европом и у културном и у геополитичком смислу, сматрајући ток Саве и Дунава за „фиксирану“, трајну границу између различитих геополитичких и цивилизацијских ентитета. Полазећи од посматрања простора Војводине унутар Панонске низије у геополитичком и геокултурном смислу, рад надаље врши опсежну анализу геополитичких кретања на простору данашње Војводине од праисторијских времена до савремене епохе и долази до низа закључака о томе како ток Саве и Дунава није трајна геополитичка нити културно-цивилизацијска граница.

Кључне речи: Војводина, геополитика, Панонска низија, Римланд, Хартланд, српска историја

Појам Војводина¹ током времена мењао је своју садржину и свој смисао, те означавао различиту политичку и територијалну јединицу. Идејно уобличена 1848. године као вид политичког организовања Срба на просторима северно од Саве и Дунава зарад очувања националне и верске самобитности у оквиру једног туђинског царства – под називом „Војводство Србија и Тамишки Банат“ (односно «Српска Војводина», како ју је називао народ) - она је обухватала (никада целе) просторе Срема, Бачке, Баната и Барање у којима је у знатном броју живео српски народ. Након уједињавања са Краљевином Србијом 1918. године, после Првог светског рата, под појмом Војводине се подразумевао простор Бачке, Баната и Барање који је припао новој јужнословенској

* Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије

¹ Име Војводина означава територију којом управља војвода. У српском језику се користе још две варијанте имена Војводине, а то су: војводовина и војводство. У пољском језику се данас такође користи назив województwo као ознака за покрајину.

држави. У социјалистичкој, „Титовој“ Југославији Војводина је била аутономна покрајина у оквиру Србије. Њу су чинили Срем, Банат и Бачка, али такође не у целини. „Свака област је са по две стране и међусобно омеђена ткз. природно-географским границама – Дунавом, Тисом и Савом. Територије етничких колективитета, ратни догађаји, историјска пулсирања и политичке нагодбе одредили су остале границе, па је део Бачке припао Мађарској, део Баната Румунији, а део Срема Хрватској.“² Данас је Војводина (службени назив *Аутономна Покрајина Војводина — АПВ*) аутономна покрајина и статистички регион у саставу Републике Србије који се налази на њеном северном делу и обухвата површину од 21.506 km² са 1.931.809 (2011) становника (21,56% од укупног становништва Србије). Срби, којих у Војводини има 1.289.635 (или 66,76%) већинско су становништво. Међу мањинским заједницама најбројнији су Мађари (251.136 или 13,00%), Словаци (50.321 или 2,60%), Хрвати (47.033 или 2,43%), Роми (42.391 или 2,19%), Румуни (25.410 или 1,32%), Црногорци (22.141 или 1,15%), Буњевци (16.469 или 0,85%), Русини (13.928 или 0,72%), Југословени (12.176 или 0,63%), Македонци (10.392 или 0,54%) Административна граница АП Војводине са централним делом Србије подудар се углавном са токовима Саве и Дунава, изузев дела Мачве и простора београдске агломерације који значајно прелазе на северне обале Саве и Дунава, пре свега из функционално-гравитационих разлога.

Срем, Банат и Бачка - све три историјске области данашње АП Војводине - кроз историју су мењале свој територијални опсег. У средњем веку, за време Угарског краљевства, Сремском жупанијом се сматрао само источни део данашњег Срема - простор смештен источно од Лаћарка и Сусека који је обухватао појас између Дунава и Саве. После протеривања Турака са ових простора, Сремом је сматрана и област Вуковарске жупаније. Срби у Хабзбуршкој монархији су под Сремом у ширем смислу подразумевали простор Карловачке архиепископије без Виковачког и Жупањског среза, у који је спадало и Осечко поље. У ужем смислу, Сремом се сматрао само простор Посавине око Митровице, наспрам које је стајала Фрушка гора као „Планина“. Банат је у средњем веку подразумевао целу Торонталску, Ковинску, Тамишку и Крашовско-севернску жупанију. Српски народ је кроз векове Банатом називао простор ограничен Дунавом, Тисом, Моришем, Черном и Тамишем. Што се тиче Бачке, и српски и мађарски народ су у последњих неколико векова сматрали да у ову област спадају територије које са запада и југа оивичава Дунав, са истока Тиса, а да се на северу она протеже линијом северно од града Баје, у правцу Тисе нешто јужније од Сегедина. У средњем веку ово није био случај: Бачка жупанија је покривала само јужну половину данашње Бачке (отприлике дуж данашњег Великог канала на линији Апатин – Бечеј), док је њен северни део називан Бодрошком жупанијом чије је седиште било у Бачу.³

Бачка и Банат представљају изразиту низију, изузев Срема којим доминира планина Фрушка гора (дугачка 60 км а широка 12 км) са својим највећим

² Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004, стр. 38.

³ Детаљније видети код Поповић Душан, *Срби у Војводини* – књига прва, Матица Српска, Нови Сад, 1957, стр. 7-9.

врхом Црвеним чотом (539 м), као и периферно лоцираним Вршачким планинама (639м) на југоистоку Баната. Западна страна Фрушке горе више личи на висораван, док њену источну страну карактеришу веома благи успони. По питању особина земљишта и водних токова, ситуација у Војводини је следећа: „Састав земљишта и мала количина падавина оформили су аутохтони травни покривач – најзападнији крак азијских и руских степа, па тако и крајњу тачку до које су проваљујући кроз „Врата народа“ допирали Хуни, Авари, Мађари, Печенези, Монголи. Област, са мало аутохтоних токова, имала је великих проблема са водом – на једној страни са поплавама великих река које су кроз њу пролазиле, ритовима, мочварама и високим подземним водама, али, на другој страни, и са летњим сушама.“⁴ Највећи хидрографски потенцијал на простору АП Војводине чини река Дунав са својим притокама као најважнија водена саобраћајница и стратешки коридор у Европи. Дунав кроз Србију протиче у дужини од 588 километара и целом овом дужином је плован. Кроз АП Војводину протежу се веома важне саобраћајнице, пре свега ауто пут који иде од централне Европе и Хоргоша на граници према Мађарској, па преко Новог Сада до Београда, и даље, на југоисток, ка Нишу. Пут се од Ниша рачва у два правца: један води на исток ка граници са Бугарском, а други иде на југ, према Скопљу и Солуну. Трећи крак аутопута се у Срему одваја на запад, према Хрватској и води ка западној Европи. Око аутопута је развијена и мрежа регионалних и локалних путева те железничких праваца. На југу АП Војводине почиње моравско-вардарска долина, најважнија комуникација између севера и југа Балканског полуострва. Она се управо код Београда укршта са дунавским правцем исток—запад, чинећи кључни регионални геостратешки чвор.

Војводина и Панонска низија у геополитичком и геокултурном кључу

Простор северне српске покрајине се и у стручној и у широј јавности пословично сматра делом Србије који се налази у Средњој Европи. Полазећи од чињенице да војвођанска равница у географском погледу представља јужни део Панонске низије, овакво становиште олако изједначава Панонску низију са Средњом Европом и у културном и у геополитичком смислу, сматрајући ток Саве и Дунава за „фиксирану“ границу између различитих геополитичких и цивилизацијских ентитета. Оваква становишта последице су предрасуда које су се уврежиле услед историјских околности у последњих неколико векова, када је простор Војводине представљао контактну и пограничну зону између Хабзбуршке и Османске империје, а касније границу између Аустро-Угарске и Србије. „За германско брзо продирање према Балкану, Цариграду са Босфором и Дарданелима. Егејском и Јадранском мору, Доњем Подунављу и Црном Мору, овај део Панонске низије био је од пресудног значаја. Мађарски интереси усмерени на потпуну и свеобухватну доминацију, те великодржавно политичко-територијално обједињавање целе Панонске низије, добро кореспонди-

⁴ Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004, стр. 38.

рају са немачким „Drang nach Osten“ визурама. Дунав је био „кичма“ Аустро-угарске монархије, Панонска низија језгро те велике и моћне државе, а простор данашње Војводине, са српским браниоцима, амортизер приликом турских упада и геостратегијска „одкочна даска“ за контра-продоре према југу.⁵ Пласирано са хабзбуршких геостратешких позиција било је и становиште како је овај простор део ексклузивне, културно супериорне католичке Средње Европе на коме су православни житељи обични уљези, док са оне стране „цивилизацијске границе“ егзистира варварство и пука некултура.

Поистовећивање Панонске низије као географског подручја са Средњом Европом као делом западне цивилизације је једнострано и добрим делом нетачно, исто као и утврђивање некавих „вечних граница“ између геополитичких и геокултурних творевина. Историјски преглед настајања и ширења држава у Средњем Подунављу, као и дуготрајни утицаји кључних геополитичких и културно-цивилизацијских утицаја на простору не само њеног јужног дела већ и целе Паноније, указују на нешто сасвим друго.

Панонска низија представља континентално равничарско подручје у средњем делу Европе (гледаном у географском, а не културолошком смислу) и мањим делом у југоисточној Европи (Балканско полуострво). Панонска равница се протеже на око 600 км дужине гледано у правцу исток-запад, а ширине од 400-450 км у правцу север-југ. Границе Паноније су јасно одређене простирањем планина на северу, западу и истоку. На западу је оивичавају најисточнији обронци Алпа у Аустрији и Словенији. На северу је наткриљују Татре у Словачкој, а на Истоку Карпати у Румунији. Постоје извесне недоумице око северозападне границе Паноније у односу на Бечку котлину која се некада сматра делом, а некада целином издвојеном од Панонске низије. Јужни делови Паноније, кроз склоп долина, брегова и брда, постепено прелазе у планинске области Динарида, у Балканско полуострво. Срем, Мачва, браничевско Подунавље и делови Шумадије представљају овај постепени прелаз из Паноније у планински Балкан. Своје име ова равница дугује староримској провинцији Панонија које је (и оно је?) делом неодговарајуће, пошто је истоимена римска провинција покривала само мањи, јужни део ове велике низије.

У геополитичком смислу, Панонска низија представља контактни простор западног дела европског Римланда⁶ са евроазијским степима. Иако од степског дела источне Европе изолована Карпатима и Татрама (са којим је везује неколико кључних планинских превоја), Панонија у природно-географском смислу представља најзападнији, полуизоловани део великог степског простора Евроазије. Он се на западу наслања на средњоевропски део Римланда, на северу на „коридор ратова“ који се протеже од холандске и северно-немачке

⁵ Исто, стр. 41.

⁶ О основним геополитичким теоријама о значају Римланда и Хартланда видети Халфорд Макиндер, *Демократски идеали и стварност*, Метафизика, Београд, 2009; Nicholas Spykman, *The Geography of Peace*, Harcourt, Brace&Co, New York, 1944; Nicholas Spykman, *America's Strategy in World Politics: The US and the Balance of Power*, Harcourt, Brace&Co, New York, 1942; Александар Дугин, *Основи геополитике*, КЊИГА 1, Екопрес, Зрењанин, 2004. и у зборнику радова *Тајна Балкана*, СКЦ, Београд, 1995.

низије преко пољске до белоруских мочвара, а на југу на балканску „преграду“/мост који спаја овај део Римланда са његовим источно-медитеранским, блискоисточним наставком. Панонија, као и Балкан, дакле, не представља самостални геополитички пол моћи нити самостални ентитет, већ простор на коме се надмећу околни, геополитички моћнији ентитети и њихови различити културно-цивилизацијски утицаји. Као и на Балкану, на простору Паноније се сустичу и надмећу три геополитичка „Велика простора“: онај са запада, из средњоевропског Римланда; онај са истока, преко карпатских превоја, из руске Евроазије; и онај са југа и југоистока, преко Србије, Влашке и Трансилваније/Ердеља, докле досежу утицаји са источног Медитерана и даље, Блиског истока. За разлику од Балкана, који је у односу на Панонију смештен јужније, па је јаче изражен утицајима са источног Медитерана и Блиског истока, Панонија је историјски највише изложена утицајима са средњоевропског Запада (а затим и евроазијског истока), па се због тога често некритички сматра (било интегралним, било «придруженим») делом Средње Европе. У културном смислу ствари су још компликованије услед постојања историјско-цивилизацијске диверсификације између континенталног дела европског Римланда и средоземног басена. Мађар Бела Хамваш, један од највећих мислилаца 20. века, у својој антропогеографској студији мађарских земаља идентификује на простору Паноније тзв. „пет генија“: пет просторних целина на којима преовлађују различити културни утицаји видљиви у свим аспектима живота (архитектури, менталитету, исхрани, културним навикама итд.) како Мађара тако и других народа који настањују ове просторе. Хамваш сматра „да је историјска заблуда што је ова земља сматрана јединственом државом“ и „да би човек могао да закључи да је узалудан напор остваривања јединства између толиких разноврсних предела и народа.“⁷ На панонском простору (тј. простору средњовековне мађарске државе) Хамваш уочава пет целина које назива Запад, Југозапад, Север, Алфелд и Југоисток. Према Хамвашу, Југозапад се на истоку протеже изнад Бадачоња и Сентђерђеђа и обухвате мађарске земље на које се надовезују Славонија и Хрватска. Запад се простира линијом од Братиславе до Сентготхарда која се на истоку губи. „У Прекодунављу граница је отприлике до Ферте, код Шопрона се протеже нешто источније и стиже до Балатона. Карактер Запада приметан је свуда поред Дунава све до Будима, у градовима као што су Ђер, Камаром, Тата, Естергом. Његов траг може се наћи према северу у долини реке Ваг и у Сепешегу.“⁸ Простор „северног генија“ на западу иде изнад Братиславе у полулуку код Малих Карпата прелази са друге стране Ипоја и преко Бержења сеже на југ, па затим прелази преко Дунава и обухвата и горје Пилиш. „Код Ваца се опет окреће ка северу, одавде на исток јужним падинама Матре и Бика, на крају су граница боршодска и шатораухејска брда. Линија у пределу Сатмара додирује Ердељ.“⁹ Алфелд је централно, сушно кукурузно подручје мађарске државе за кога Хамваш сматра да је под пресудним утицајем Истока, то јест „океана“ руских степа. „Алфелд је близак свему томе,

⁷ Хамваш Бела, *Пет генија*, СКЦ; Београд, 1996, стр. 38.

⁸ Исто, стр. 11.

⁹ Исто, стр. 18.

али он није океан, него само његов мањи залив...“¹⁰ „Подручје Алфелда протеже се на западу до Чалокеза, на југоисток према Балатону, али обухвата ниске пределе жупанија Ћер и Шопрон, прелази у Шомођ и Толну, дотиче Суботицу, протеже се подножјем ердељских планина према северу до Сатмара и Токаја и у подножју горњоземских брда се опет повија на запад. Ваздух је сув, клима изразито копнена. На највећем делу Алфелда нема камена. Њен животни поредак обележава пространост. Јака привреда Запада не само да се не остварује, него се према њој показује морални отпор.“¹¹ Петог «генија», оног на Југоистоку, Хамваш идентификује са географским простором Ердеља/Трансилваније, за кога сматра да је био и остао озрачен утицајем византијске цивилизације која се протеже преко православног Балкана.

Простор Паноније је, дакле, према Хамвашу, место на коме се сустичу утицаји пет различитих култура. Свака од њих засеца у један део Паноније, а „зрачи“ на остале. Југозапад мађарске Паноније чини једну културну целину са Медитераном, са делом Хрватске, Далмацијом, Истром, Провансом, источним делом Шпаније. „Геније Запада обухвата целу Аустрију, јужну и западну Немачку, велики део Француске, Северну Италију и Швајцарску, али зрачи и на јужну Енглеску, Белгију, Холандију, Данску и јужне делове Шведске. Овај геније је заправо Европа.“¹² Северни делови Паноније су у културном смислу под претежним утицајем Северне Европе која се, по Хамвашу, „проси-тире преко Шлеске, Чешке, Пољске и балтичких држава све до Финске и скандинавских земаља. Ово је западна културна провинција. Геније Истока је свет јужно-руских степа које се протеже у источну Азију и преко Сибира све до Монголије и Жутог мора. Геније Византије је велики део Балкана који се протеже у Малу Азију, али задире дубоко у Русију, све до иза Москве, и на Кавказ. У правцу запада зрачи на Далмацију, чак и на Источне обале Италије, све до Венеције.“¹³

Геополитички положај простора данашње Војводине од праисторије до краја антике

Настајања првих сложенијих људских заједница, прото-држава и, касније, држава на простору данашње Војводине, још од праскозорја историје па до данашњих дана сведоче нам да овај део Паноније не само да није припадао некаквој јединственој цивилизацијској и геополитичкој целини која се протезала на југ до Саве и Дунава, него управо супротно: да је ова граница углавном била споредна или непостојећа и да су се територије древних држава овде протезале дуж дунавског басена подједнако и на Балканском полуострву и на простору јужне Паноније, тј. данашње Војводине, Славоније и целог Баната. Другим речима, утицај Југоистока, балканско-малоазијског културног и геополитичког

¹⁰ Исто, стр. 25.

¹¹ Исто, стр. 35.

¹² Исто, стр. 49.

¹³ Исто, стр. 50.

тичког поља, овде је од вајкада не само био присутан, већ најчешће и преовлађујући.

Незахвално је говорити о територијално јасно омеђеним људским заједницама у праисторији, а поготово приписивати им класичне геополитички атрибуте примерене модерним државама. Ипак, некакав вид геокултурног утицаја између међусобно одељених људских културних и политичких заједница могуће је територијално одредити. Простор средњег Подунавља већ у неолиту пружа нам занимљив приказ: средњонеолитска Старчевачка култура (током 5. и 4. миленијума пре Христа)¹⁴, која је добила име по локалитету крај Панчева (која има свој међународни назив култура „Старчево - Кереш – Криш“) простира се подједнако на Балкану (простор највећег дела данашње Србије (дакле, и Војводине) и источног дела Босне) као и на просторима данашње Мађарске и Румуније. Становништво Старчевачке културе је у антрополошком погледу било идентично са становништвом целог Балкана и Мале Азије. Са новим таласом придошлица из Анадолије, ова култура је временом прерасла у Винчанску културу.¹⁵ Винчанска култура се простира од средњег Потисја на северу до Скопске котлине на југу, и од река Босне и Усоре на западу до Софијског басена на југу, односно обухватала је територије данашње Србије, север Македоније, исток Босне те банатски и трансилванијски део Румуније. Очигледно је да је утицај медитеранског Југоистока миленијумима спајао Балкан, Панонију и Трансилванију.

У позном неолиту винчанска култура је била потиснута на северозапад инвазијама са истока, из дубине евроазијских степа. Тада на левој обали Дунава полако почиње да се развија енеолитска култура која ће створити нови, специфичан културни тип, тзк. Вучедолску културу (3000-2200 године пре Христа). Њен ће епицентар бити у Срему и Славонији и она ће се протезати на целу Босну, Хрватску, Словенију, западну Србију са Војводином, а на север ће се ширити преко Мађарске до бечке котлине и даље, на север све до Прага.¹⁶ И ова култура је настала као последица великих миграција степских индоевропских народа из Евроазије ка простору Паноније.

У гвозденом добу на простору данашње Војводине (као и на целом Балкану) насељена су индоевропска илирско-трачка племена. Она су у културном погледу део халштатске (1000-500 године пре Христа) и латенске културе (500 до почетка нове ере). Будући да су епицентри ових култура - и халштатске и келтско-латенске културе - били у Алпима, на западу, то значи да је у овом периоду становништво и Балкана и Паноније било под претежним културним утицајем који је стизао из Средње Европе. У задњем периоду трајања халштатске културе на простору данашње Војводине је живело трачко-дачко племе Агатирси. Они су били настањени у долини Мориша и владали су целом Бачком и Сремом. Око Агатирса су, на целом Балкану и средњем Подунављу, живела сродна илирско-трачка племена. Илирска племена Амантина и Бреуца

¹⁴ Видетн: Грашанин Драга, *Старчевачка култура*, Универзитет у Љубљани, Љубљана, 1954.

¹⁵ *Праисторија југословенских земаља II*, Сарајево 1979, стр. 79-212.

¹⁶ Детаљније Димитријевић Стојан, *Вучедолска култура*, Привлачица, Вуковар, 1994

живела су уз Саву. Први су били настањени у Срему и Мачви, а други западно од њих. Амантини и Бреуци су предводили устанке илирских племена у временима када су Римљани почели да овладавају Балканом и Подунављем (први век пре Христа). У временима пре доласка Римљана, Подунавље је доживело освајање од стране Келта/Гала. Они су у периоду између 284. и 278. године из Средње Европе провалили у Панонију и Балканско полуострво и допрли чак до Мале Азије (где су се настанили у области која је по њима добила назив Галатија). Једно од галских племена, огранак Боја познат под именом Скордисци, настанио се на територији Србије где се измешао са домицилним илирско-трачким становништвом. Делили су се на Велике Скордисце, који су живели западно од Мораве, и Мале Скордисце, који су живели источно од Мораве. Њихова држава се простирала у долинама реке Саве, Драве, Дунава и Мораве и обухватала је цео Банат, Срем и велики део Славоније, јужни део Бачке, део западне и готово целу источну Србију. „Римљани су са Келтима имали доста муке док их нису сломили(...)Пошто су покушали да је освоје, потучени су Скордисци у Тракији. 118. потукли су они Римљане, али су их они убрзо два пута победили. Келти су 114. победили у Тракији или у Македонији римског конзула Гаја Порција Катона, па су се, потом, спустили до чувеног грчког светилишта Делфи у близини северне обале Коринтског залива. 113. победили су их Римљани у Македонији. Неколико година касније потучени су на Марици, а затим поново око 100. године. Ратовање са Скордисцима завршено је око 85. г. када су Римљани успели да их пребаце преко Саве у Срем и Панонију.“¹⁷

Римска империја никада није успела да овлада целим простором данашње Војводине: у целини она је освојила само Срем и његову дунавску границу претворила у империјални лимес. „Банат је под царску власт потпао делимично од времена владавине цара Трајана (98-117) по до владавине цара Галијена (253) или цара Аурелијана (270-275), а Барања за време цара Диоклецијана. Бачка никада није припадала римској империји.“¹⁸ Упркос свом претежном пограничном карактеру, може се рећи да су, као и у претходним периодима, већи делови данашње Војводине били део истог државног простора са Балканом све до периода «Велике сеобе народа» и пропасти Римског царства.

Простор Војводине у средњем и новом веку

«Велика сеоба народа» (око 370) започета је покретима Хуна из дубине евроазијских степа. Они су потиснули германска племена са северозапада и словенска са североистока Европе према границама Римског царства које је већ увелико било у фази опадања. Панонска низија, а у оквиру ње и простор данашње Војводине, у наредним вековима доживела је више промена него и један други део Европе: на њеној територији степски народи су стварали своје државе и покретали нове упаде у суседне земље. Потиснувши Сармате, Хуни су заузели целу Панонску низију, покорили тамошња словенско-антска (међу

¹⁷ Поповић Душан, *Срби у Војводини*, Матица Српска, Нови Сад, 1957, стр. 22.

¹⁸ Исто, стр. 23.

којима су били и преци Срба) и германска племена и створили моћну државу која се протезала кроз велике делове источне и централне Европе. Свој врхунац држава Хуна је имала под Атилом (434-455) чија се престоница налазила у близини данашњег Сегедина. Одатле су Хуни продирали јужно од Дунава, смерајући да заузму Тракију и Цариград, али и на запад – према Италији и Галији, где су заустављени у чувеној бици на Каталаунским пољима (451).¹⁹ Хунска држава се по Атилиној смрти распала, да би на њеним рушевинама настала држава Гепида. Гепиди су били германско племе настањено у Дакији које су Хуни били покорили али које се ослободило номадског јарма под краљем Ардарихом и створило моћну државу. Држава Гепида се протезала на просторима данашње источне Мађарске и западне Румуније а обухватала је и Срем, Банат и Бачку и делове Шумадије. „У гепидској држави било је свакако и наших предака, али о односима између њих и Гепида нема никаквих података.“²⁰ Гепидску државу срушили су нове придошлице - степски коњанички номади Авари, народ турско-татарског порекла, који је, као и Хуни, дошао са истока, из Азије. Потучени од стране сродних Западных Турака на простору Азовског мора, Авари су пристигли у Панонију 557. године на позив Лангобарда да заједно савладају Гепиде. Како су се Лангобарди одселили даље на запад, у северну Италију (где су кумовали имену Ломбардија), Авари су заузели практично целу Панонију. Затим су се, заједно са покореним словенским племена, окренули на југ да пљачкају Балканско полуострво. Након пада Сирмијума и тешког пустошења Срема, остаци римског лимеса у Подунављу били су збрисани. Словенске масе почеле су да се насељавају дубоко на југ, на просторе Балкана, све до Пелопонеза. „Насељени у Панонској низији, Срби су живели у племенским организацијама. По Шафарику и Нидерлеу, у крају између Тамиша и Черне живели су Северани или Севери. По Шафарику су у Јужном Банату, према ушћу Мориша, живели Бодричи (...) Етничке разлике између Срба настањених северно од Дунава и Саве и Срба настањених јужно од Саве и Дунава нису постојале или су биле минималне(...) Све Словене са своје државне територије, без обзира да ли су били Јужни или Северни Словени, досељени Мађари су називали „Тотовима“, а Србе из Рашке „Рацима“. „Тоторсаг“-ом називали су Мађари Словачку, али и Славонију (...) За носиоце мађарске државне власти и наши преци Срби са њене територије били су „Тотови“, а досељеници са српске политичке територије „Раци“.“²¹

Све до доласка Мађара у Панонску низију почетком 10. века, изузев у краћим периодима када је византијска реконкиста Балкана покушавала да поново успостави лимес на Подунављу, српско-словенско становништво је у својим протодржавним заједницама у континуитету насељавало простор целе Паноније и Балкана.²² У појединим периодима простор данашње Војводине

¹⁹ Гресе Рене, *Царство степа*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1996, стр. 98-101.

²⁰ Поповић Душан, *Срби у Војводини*, Матица Српска, Нови Сад, 1957, стр. 33.

²¹ Исто, стр. 39.

²² О поновном овладавању Византије Балканским полуострвом под Василијем II, видети: Острогорски Георгије, *Историја Византије*, Просвета, Београд, 1993, стр. 296-300.

улазио је у састав моћних словенских држава - Великоморавске кнежевине, државе северних Словена која се простирала кроз целу Панонију и обухватала Славонију, Бачку и део Срема и Баната а која је свој врхунац имала за време кнеза Сватоплука (871-894) и Бугарског царства Симеона I (893 -927) које је, осим већег дела источне половине Балканског полуострва, на северу обухватало и Срем и Банат.²³ Стварањем мађарске државе која се из средишта брзо проширила на целу Панонску низију, словенско становништво северно од Саве и Дунава у политичком смислу постало је одвојено од својих сународника на Балканском полуострву. Бројни топоними у јужном делу Паноније сведоче да су, упркос мађаризацији словенског становништва, они и даље представљали негде већинску а негде значајну групу на простору ширем од данашњег подручја Војводине. «У својој борби против Мађара, Срби су се у овим крајевима ослањали на Византију и своје сународнике јужно од Дунава. Да би пресекао ове везе, мађарски војвода Жолт проваљивао је у неколико махова у Византију, али без већег успеха: утицај Византије био је снажан. Можда је баш њена близина утицала, као што је проф. Радонић са разлогом приметио, да су Банат и Ердељ, тада настањени готово искључиво словенским становништвом, дуго времена после тога – скоро два века – имали специјалан положај према централној и западној Угарској и били управљани не преко жупанија, него по жупама и кнежевинама.»²⁴ Са дефинитивним повлачењем Византије после династије Комнина (који су држали Срем све до краја 12. века), мађарска држава овладава не само овим просторима, већ захвата и ободне делове данашње централне Србије – Мачву, околину Београда, делове Шумадије, Браничево. Током целог 13. века било је задржано директно управљање династије Арпадоваца путем својих принчева над словенским Банатом.²⁵ Тек је мађарски краљ Бела III (1173-1196), савременик Стефана Немање, укинуо самоуправу жупа и кнежевина и заменио је мађарском жупанском организацијом, појачао колонизацију Мађара у Банату и одобрио насељавање витезова «јовановаца» у погранична утврђења у Јужној Угарској који су одменили тамошње српске вазале. Границе Угарске државе и Немањичке Србије на Балкану варирали су у зависности од личних односа њихових владара: тако је српски краљ Урош 1268. успео да од Мађара на кратко заузме Мачву и део Срема, да би крајем тринаестог века, краљ Драгутин, који је свој престо оставио млађем брату Милутину, од свог шурака, мађарског краља Ладислава IV 1284. године добио на управу ове крајеве и био назван «сремски краљ».

Са продором Турака на Балкан и пропадањем немањичке државе, српско становништво са Балкана почиње масовније да се сели на север, у Панонску низију. Тамо ће, под окриљем мађарских владара, постати брана продору Османлија на ове просторе. Српска Деспотовина, тампон између интересних сфера Угара и Османлија, под деспотом Стефаном Лазаревићем у другом делу његове владавине постаје вазална држава мађарског краља Сигисмунда. Вазални однос био је учвршћен уласком српског деспота у витезове Змајевог

²³ *Medieval History of the Bulgarian State: History of the First Bulgarian Empire*, Science and Arts Publishers, 2nd Edition (Petar Petrov, Ed.), Zahari Stoyanov Publishers, 4th Edition, Sofia, 2006

²⁴ Поповић Душан, *Срби у Војводини*, Матица Српска, Нови Сад, 1957 стр. 46.

реда 1408. године у Будиму, и доделом поседа угарског владара 1411. године. Поред имања у околини Дебрецина и Сатмаре, деспот Стефан Лазаревић добио је и поседе у Торонталској (Бечкерек и Бечеј) и Бодрошкој жупанији (Апатин, Арањ). Те поседе, по одредбама уговора у Тати из 1426. задржао је наследник деспота Стефана, деспот Ђурађ Бранковић. Он је касније од краља Сигисмунда добио послед Хевизвелч код Будима, градове Мункач и Берег, а можда и Токај, Таљу и Реген на горњој Тиси.

У последњем периоду постојања српске деспотовине, као и седам деценија након њеног пада, Подунавље, Срем и јужни Банат постају поприште жестоког надметања Мађара и Османлија. У бројним ратовима истакнуту улогу играју Срби и њихови великаши који су се пребацили на просторе данашње Војводине и постали вазали мађарских краљева Сигисмунда и Матије Корвина. Биле су то значајне личности попут Вука Бранковића – Змаја Огњеног Вука, Дмитра Јакшића, деспотице Ангелине и њеног сина Максима Бранковића, Иваниша Берисављевића, Павла Бакића и других. Током овог раздобља у највећем делу простора данашње Војводине поново ће, услед сталног прилива бегунаца из деспотовине, преовладати српско становништво.

Долазак Сулејмана Величанственог на престо на Босфору донеће поступно али убрзано потпадање простора данашње Војводине под власт Османлија. Прво ће бити заузет Срем (приликом освајања Београда 1521). Потом ће, приликом турског похода на Мохач (1526) бити опустошена Бачка и Барања. «Пошто је заузета и централна Мађарска и освојен Будим (1541), формиран је будимски пашалук. У будумском пашалуку налазили су се санџаци са српским становништвом: будимски, смедеревски, зворнички, вучитрнски, пожешки, мохачки, столно-београдски, сегедински, сремски, копањски, шиклушки, печујски, видински, крушевачки, чанадски, бечкеречки и липовски. По освојењу Баната (1552) основан је темишварски вилајет (беглербеглук) под који је потпадао цео Банат.»²⁶ Укључивањем највећег дела Паноније под власт Османлија, граница на Сави и Дунаву ишчезава и практично целокупно српско становништво живи у оквирима овог моћног оријенталног царства, уз извесне повластице које му је даривала Порта у Цариграду. Након обнове Пећке патријаршије 1557. године, православни Срби са подручја данашње Војводине дошли су под њену јурисдикцију, а поглавар патријаршије имао је титулу „патријарха Срба, Бугара, поморских и северних страна“.

Са првим знацима слабљења Османског царства, Срби почињу да се bune. Тако су Срби у Банату били први који подигли велики устанак против турске власти 1594. године, на шта су Турци одговорили спаљивањем моштију Светог Саве на Врачару. Пламенове са Врачара, у даљини, преко Дунава, могли да виде српски устаници у банатској равници, чији је отпор, недуго потом, био угушен у крви.

Ситуација ће се променити тек након Великог бечког рата (1683-1699) када ће се коло среће преокренути, а Турци, по закључењу Карловачког мира са Хабзбурзима, бити одбачени ка Подунављу. После овог рата Бачка се нашла

²⁶ Поповић Душан, *Срби у Војводини*, Матица Српска, Нови Сад, 1957, стр. 201.

у оквирима Хабзбуршке монархије, Банат је остао под влашћу Османлија, а Сремом се протезала граница линијом Митровица - Сланкамен. Делови територије данашње Војводине били су укључени у Војну границу, а други делови су дошли под цивилну (жупанијску) власт. За разлику од територија под цивилном управом, Војном границом управљало се директно из Беча.

Тек након следећег аустро-турског рата који је завршен склапањем Пожаревачког мира (1719) Срем и Банат, као и Шумадија и велики део централне Србије, постају део Хабзбуршке монархије. Међутим, већ у наредом рату са Турцима (који је завршен Београдским миром (1739)) Аустрија губи недавно заузете територије у централној Србији, тако да се граница на Сави и Дунаву стабилизује.²⁷ Из овог раздобља су познате и две велике сеобе Срба у Аустријску царевину (1690. и 1739. године) којима је додатно појачана бројност српског становништва на подручју Војводине, које је било још једном темељно опустошено у претходним ратовима. Срби су тада признати за једну од нација Хабзбуршке монархије (*Natio Rasciana*); обећано им је право на једно посебно војводство, тачније територијалну аутономију. Ово право је, међутим, реализовано тек током Револуције 1848-1849. године када је створена Српска Војводина. Након пропасти Мађарске револуције, одлуком аустријског цара у новембру 1849. године озваничена је покрајина која је фактички створена од стране Срба годину и по дана раније, и то под називом «Војводство Србија и Тамишки Банат». Њено седиште је било смештено у Темишвару, али је титула војводе била задржана за аустријског цара.

Војводина као српска покрајина у Хабзбуршкој монархији није дуго постојала: она је била укинута већ 1860. године. Већи део њене територије (Банат и Бачка) био је прикључен хабзбуршкој Угарској, са изузетком Срема који је био припојен Славонији. Током дновековне аустријске владавине на овим просторима су се, под окриљем државне политике Беча и Пеште, поред Срба населили и бројни колонисти других националности. Међу њима су најбројнији били Немци и Мађари, а затим и Словаци, Хрвати, Русини, Румуни и други.

Још пола столећа је морало да прође да Срби северно од Саве и Дунава дочекају своје ослобођење и уједињење са својом сабраћом смештену јужно од ових река. Током распада Аустроугарске монархије (29. октобра 1918. године) са приближавањем краја Првог светског рата, Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи је у Новпм Саду 25. новембра 1918. године прогласила отцепљење Баната, Бачке и Барање од Угарске и њихово присаједињење Краљевини Србији. Један дан пре тога (24. новембра 1918), скупштина Срема, одржана у Руми, се такође изјаснила за прикључење Србији. Граница дуж река које раздвајају географске области Панонске низије и Балканског полуострва је поново превладана, а окупација у Другом светском рату (када су усташке трупе окупирале Срем, Мађари Бачку, док је Банат остао у оквирима ткз. «Недићеве Србије» али под немачком управом) представљао је само трагичну епизоду у мрачној историји «кратког 20. века» у коме су ови крајеви постали и остали део јединствене српске државе.

²⁷ Ћоровић Владимир, *Историја српског народа II*, Глас српски и Арс Либри, Бања Лука и Београд, 1997, стр. 437-438.

Закључна разматрања

Кратак историјски пресек кроз геополитичка дешавања на простору данашње Војводине – настајања и пропадања држава, сукобе и померања граница, сеобе народа и промене етничке структуре становништва – доводи до неколико круцијалних закључака. Панонска низија, гледана у историјском континуитету, не представља самосталан геополитички ентитет нити јачи пол моћи, већ је, као и цео Балкан, простор надметања више крупних геополитичких центара, «Великих простора», који наизменично остварују мањи или већи степен утицаја на њој. Како се ради о истим половима моћи који су присутни на Балканском полуострву, тако је и простор Паноније - а нарочито његов јужни део где је граница најфлуиднија и најнеодређивија - историјски нераскидиво повезан са Балканом. Више од хиљаду и шест стотина година (а могуће је и знатно више) живљења и опстајања Срба на просторима Паноније и Балкана, са свим осцилацијама у њиховом броју и изложеношћу различитим геополитичким и верско-културним утицајима, то недвосмислено потврђује.

Из тога следи да Панонија није нераскидиви део Средње Европе, већ простор који је, под извесним утицајем овог културног и геополитичког пола моћи, али и под утицајима осталих. У зависности од нечије надмоћи или постојања равнотеже моћи, померале су се границе и у Панонији и на Балкану. Географске границе између низија и брда овде су од другостепеног значаја. У практично свим раздобљима, како нам показују археолошки и историјски извори, и панонски и балкански део средњег Подунавља далеко је чешће био у оквирима једне државне творевине него што је био подељен између више њих.

У периодима када се на овим просторима налазио империјални (или међуимперијални) лимес, његове линије се најчешће нису подударале са данашњом административном границом АП Војводине него су је, што је био много чешћи случај, делиле (нпр. Срем и Банат су припадали Римском царству, а Бачка не). Граница на Дунаву и Сави (у периодима када је постојала) уопште није бивала међуцивилизацијска, нити она између крупних геополитичких идентитета. Таква ситуација је, гледана у дужој временској перспективи постојала веома кратко, и то у неколико раздобља: у временима током и након пропадања српске Деспотовине (од половине 15. до друге деценије 16. века, након чега Турци продиру у Панонију а граница у Подунављу ишчезава) и у периоду нешто дужем од век и по (од 1739. до 1918.) од тренутка када је Хабзбуршка реконкиста досегла долину Саве и Дунава па до времена пропасти Аустро-Угарске у Првом светском рату. Другим речима, «форсирање» границе на Сави и Дунаву као трајне геополитичке и цивилизацијске границе (између «насељених» и «непосељених», «културе» и «варварства», «напредка» и «заосталости») представља рецидив пропаганде једне империјалне творевине у њеном завршном периоду, од раздобља њеног «империјалног пренапрегнућа» (Пол Кенеди)²⁸ до њеног распада.

²⁸ Кенеди Пол, *Успон и пад великих сила*, Службени лист СЦГ и ЦИД Подгорица, Београд, 2003

Утицаји ове пропаганде «дугог трајања», међутим, могу се уочити још и данас на читавом низу примера. Сви примери показују како су и касније политике, вођене често културно-расистичким стереотипима а са очитим претензијама ка поновном дељењу српских територија, остављале видљиве последице на подручју «превладане границе» на делу средњег Подунавља са обе стране претежно настањеног Србима. «У време када је Србија била „конфедерација у конфедерацији” и када су српске земље биле фрагментиране не само републичким већ и покрајинским међама, економска, саобраћајна и културна баријерност ове границе била је врло изражена. Последице су видљиве и данас – пре свих политичке и привредне. На Дунаву, између Београда и ХЕ Ђердап, постоји само један, смедеревско-ковински мост, а на Сави између Шапца и Београда такође само један мост за теретни жељезнички саобраћај. До ових река са севера и југа најчешће воде «слепи» локални путеви, а прелаз се и данас обавља на архаичан начин – скелом. Већи део доњег Срема и Јужног Баната је саобраћајно изолован. Захваљујући концентрацији становништва, интензивној деаграризацији, индустријализацији и урбанизацији, уз десне обале Саве и Дунава дошло је до уочљивих разлика у привредној структури у односу на зоне уз леве обале које су већином остале пољопривредне. Становници околине Шапца, Обреновца, Барича, Умке, Железника, Гроцке, Смедерева и Костолца све су мање произвођачи, а све више потрошачи пољопривредних производа. Бољим саобраћајним повезивањем ова тржишта би се отворила према областима са друге стране реке, миграционе струје прешле би психолошку границу «уже Србије», формирали би се двојни градови са међусобно комплементарном структуром поривреде...»²⁹ Некадашња, стицајем околности наметнута и пропагандо извикана културно-цивилизацијска граница била би поништена и у главама и у пракси, силом привредних токова и кретања становништва: она би постала реликт једног историјског периода који је више представљао изузетак а не правило и израз некакве геополитичке законитости. Подсећање на њу би више служило као упозорење на апсурдне територијалне фрагментације простора на коме истрајно живи већ хиљадама година један и јединствен народ.

Литература:

1. Grašanić Draga, *Starčevačka kultura*, Univerzitet u Ljubljani, Ljubljana, 1954
2. Gruse Rene, *Carstvo stepa*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1996
3. Dimitrijević Stojan, *Vučedolska kultura*, Privlačica, Vukovar, 1994
4. Dugin Aleksandar, *Osnovi geopolitike*, KNJIGA 1, Ekopres, Zrenjanin, 2004
5. Kenedi Pol, *Uspori i pad velikih sila*, Službeni list SCG i CID Podgorica, Beograd, 2003
6. Makinder Halford, *Demokratski ideali i stvarnost*, Metafizika, Beograd, 2009

²⁹ Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004, стр. 39.

7. *Medieval History of the Bugarian State: History of the First Bulgarian Empire, Science and Arts Publishers, 2nd Edition (Petar Petrov, Ed.), Zahari Stoyanov Publishers, 4th Edition, Sofia, 2006*
8. Ostrogorski Georgije, *Istorija Vizantije*, Prosveta, Beograd, 1993
9. Popović Dušan, *Srbi u Vojvodini – knjiga prva*, Matica Srpska, Novi Sad, 1957
10. *Praistorija jugoslovenskih zemalja II*, Sarajevo 1979
11. Spykman Nicholas, *America's Strategy in World Politics: The US and the Balance of Power*, Harcourt, Brace&Co, New York, 1942
12. Spykman Nicholas, *The Geography of Peace*, Harcourt, Brace&Co, New York, 1944
13. Stepić Milomir, *Srpsko pitanje – geopolitičko pitanje*, Jantar grupa, Beograd, 2004
14. Hamvaš Bela, *Pet genija*, SKC; Beograd, 1996

VOJVODINA'S GEOPOLITICAL POSITION: HISTORICAL PERSPECTIVE

Summary: This Paper questions the point of view that places Autonomous Province of Vojvodina as a part of Serbia located inside Central Europe. Due to a fact that Vojvodina is, in a strict geographical sense, the part of Pannonian plain, this point of view easily equates Pannonian plain with Central Europe in cultural and geopolitical sense, also by supposing that streams of Sava and Danube is a “fixated”, permanent border between different geopolitical and civilization entities. Starting with the observation of territory of today's Vojvodina inside Pannonian plain in geopolitical and geo-cultural sense, the Paper provides detailed analysis of geopolitical shifts in this territory from prehistory up to present times and comes to the set of important conclusions that are showing that streams of Danube and Sava is neither permanent nor cultural and civilization border.

Key words: Vojvodina, geopolitics, Pannonian plain, Rimland, Heartland, Serbian history